

העברים נקרא – באל"ף בסוף! עלינו (שם ה,ג). ואם שבהברה שבפינו כיום לא נשמע הבדל, אולי בזמן קדום היה ניכר ביניהם, ועל כל פנים בכתיבה ניכר).

וממש אותו דבר ביעקב אבינו, אלא להיפך: בינו לבין עצמו ובין בניו חשש לשלוח את בנימין, פן ואולי וקראהו – באל"ף – **אסון בדרך** (בראשית מב,לח). אך כשחזרו אחי יוסף על דבריו בעמדם לפני יוסף המושל במצרים שינו: וקרהו – בה"א – **אסון** (שם מד,כט).

וכי לחינם שינו אלו ואלו?

שתי שיטות ישנן בעולם: של רוב בני אדם ושל ישראל קדושים. רוב בני אדם חושבים שמה שקורה לאדם בחייו – מקרה הוא. מקרים קובעים את מעשי בני אדם ומה שעובר עליהם. ודווקא אלה שכל עיניהם במדע ובחוקי ה'טבע' ובסיבתיות, שלעולם לא יאמרו על מאורעות הטבע 'מקרה קרה', אלא יחקרו ויחקרו למצוא את הסיבה ואת החוק שבדבר, בחייהם הם ובגורלם של בני אדם תולים הם כל דבר במקרה ובגורל עיוור.

טח עיניהם מראות. מי שאמר מקרה הוא – בלתי טהור הוא. כמקרה הכסיל יקרהו. (וידוע הדבר שדעותיהם של אלה אינן אלא להשקיט מצפונם להצדיק דרכם).

וכך דברי הרמב"ם על אלה שיאמרו: 'דבר זה ממנהג העולם אירע לנו וצרה זו נקרה נקריה, הרי זו דרך אכזריות וגורמת להם להידבק במעשיהם הרעים...!'

לא כן דרך היהדות. חז"ל לימדונו: אין אדם נוקף אצבעו מלמטה אלא אם כן מכריזים עליו מלמעלה (חולין ז). הכרזה, היינו קריאה בקול! היהודי השלם, כל מה שקרה לו, הן דבר גדול הן דבר קטן כנקיפת אצבעו, יודע שקראו למעלה. שני שורשי מלים בשפת הקודש קרובים זה לזה, ובכל זאת רחוקים כל כך זה מזה: קרה בה"א, זהו המקרה העיוור; קרא באל"ף, זוהי קריאה והכרזה מלמעלה.

יעקב אבינו, ובינו ובין בניו, ידע אמונה מהי, וחשש ואמר וקראהו **אסון**, באל"ף, משורש קריאה והכרזה, בהשגחה פרטית יקראו בשמים על כך. וכדרך שאמר בסוף ימינו **האספו ואגידה לכם את אשר יקרא** – ולא יקרה **אתכם באחרית הימים** (בראשית מט,א) אלא שלפני המושל במצרים, שלא הכירוהו והחזיקוהו כעובד עבודה זרה, חשבו האחים: הוא בודאי לא יבין דבר זה, ללעג נהיה בעינו ולא יקיים על ידי כך את בקשתנו, ושינו: וקרהו **אסון**, בה"א, משורש קרה ומקרה. ולהיפך: ה' שידע שפרעה בשיטתו: לא ידעתי את ה', לא תהיה לו שום הבנה מהי השגחה וקריאה ממעל, ולכן לא ציווה ה' למשה רבינו ולזקני ישראל אלא לומר **נקרה עלינו בה"א**, לשון קרי ומקרה. הרי אף בלעם שהיה מיועצי פרעה לא ידע אף אחר כך קריאה אלא ויקר **אלקים אל בלעם** (במדבר כג,ד). אך משה רבינו וזקני אומנתו מעצמם אמרו בכל הגאווה של מאמינים בני מאמינים שאינם מכירים ויתור ופשרה: **נקרא עלינו**, קריאה היתה, קריאה ממש, כעין ויקרא ה' אל משה, וכדרך שאמר אהרן אחרי מות בניו ו**תקראנה אתי כאלה** (ויקרא יט).

הרי לך: תשנה ח"ו אות אחת של תורתנו – ותהפוך עולמות.

כל אות ואות וכל תג ותג, בתורה שבכתב, וכל מאמר חז"ל ומאמר, וכל שמעתתא ושמעתתא מהתורה שבעל פה – עולמות ומחשבות של דעה ואמונה טמונים בהם. הפך בה והפך בה דכולא – כל היהדות – בה, בכל אחד מדבריה. וצא ולמד'.

דף יט

זכן עיר שיש בה דבר...! כתבו הפוסקים: עתה אין מתענים בשעת הדבר כלל, כי מנוסה הוא שכשאינו אוכל ושותה עלול הגוף להיפגע ביותר (מגן אברהם ועוד, מובא במשנ"ב תקעו סק"ב).

'על אלו מתריעין בשבת, על עיר שהקיפוה נכרים...' שאסרו להתפלל בשבת אלא על דברים שיש בהם סכנת היום, אבל על כל שאר המכות השנויים במשנתנו, כיון שאין בהם סכנה מיידית, לא התירו (חדושים ובאורים).

'אמר להם צאו וראו אם נמחית אבן הטועין'. בירושלמי מפרש: כשם שאי אפשר לאבן הזאת להמחות, כך אי אפשר להתפלל על הגשמים שילכו (מובא בערוך ועוד). ויש מפרשים הכוונה, אם נכסית האבן הזאת במים שאז ודאי ריבוי המים מזיק ומקלקל, וכבר אין זה 'רוב טובה' אלא 'רעה' ומתריעים עליה (עפ"י פירוש הרמב"ם ועוד).

'... הילכך הכל תלוי כפי העניינים וכפי המקומות והזמנים, שאם הם לטובה ולא לרעה אלא לטורח ולצער בלבד – אין מתפללים, אבל אם מפסדין ומקלקלין – מתריעין ומתפללין' (שו"ת רשב"ש קעג, ע"ש).

– יש להמליץ שרמז בזה שירידת הגשמים באה בזכות 'אבן הטוען' וכיוצא בה, וכל זמן שהיא קיימת ואינה 'נמחית' יבואו גשמים, שהרי אמרו (לעיל ח. וע"ע במובא שם) 'אין גשמים יורדין אלא בשביל בעלי אמנה', וזה המוצא אבידה ואינו מתעלם ממנה וטורח בטיפולה ובא לאבן הטוען להכריז ולהחזירה לבעליה, ודאי אין לך בעל אמנה גדול הימנו, וראוי הוא והדומים לו שירדו הגשמים בזכותם.

[וכן אתה מוצא בכן בנו של חוני, אבא חלקיה, שירדו גשמים בזכותו, ומצינו שהיה מדקדק ביותר בממון וזולתו, כדלהלן כג. ועליו אמרו (במכות כד.) 'פועל צדק – כגון אבא חלקיה'].

'אמר רב נחמן: דוקא נשתנו אבל יבשו לא... לא צריכא דאקון, מהו דתימא אקנתא מילתא היא קמשמע לן'. מדברי הרמב"ם (תעניות ב, טז) נראה שמפרש 'נשתנו' הצמחים ממראיהם והחלו להתייבש [ולא כרש"י שמפרש 'צמחים ששינו' שינוי החורג ממנהגם, תחת החטה יצא חוח וכד']. וזהו שאמר רב נחמן, דוקא כשהתחילו ליבש אבל אם כבר יבשו שוב אין להם תקנה. ומקשה 'פשיטא', ומתוך 'לא צריכא דאקון, מהו דתימא אקנתא מילתא היא' כיון שעלה בקנה הרי לחותו מרובה ואעפ"י שנתביש אפשר לו לחזור, קמ"ל ששוב אין לו תקנה בגשמים ולפיכך אין מתריעים עליו (עפ"י שו"ת מהר"ם חלאה שלז. והורה למעשה כהרמב"ם, להתריע מיד כשמתחילים הורעים להתיבש, ואין עושים כסדר תעניות שעל הגשמים).

(ע"ב) 'מדינתא אמדינתא – כפנא'. רש"י מפרש מעיר לעיר. ומצינו בכמה מקומות בש"ס ובראשונים ש'מדינה' משמשת במשמעות עיר. ע"ע: מכות יב: רד"ה פלך, ובב"ה; רש"י יומא יא. ד"ה שערי מדינות (עפ"י מגדים חדשים שבת קמו. וראה גם פסחים נא. 'מעשה ביהודה והלל... בכבול ולעזה עליהן כל המדינה... בבירי, ולעזה עליהן המדינה... מעשה ברשב"ג... בעכו ולעזה עליו כל המדינה').

'מתריעין על האילנות בפרוס הפסח...' ועד אז ממתנינים שמא ירדו גשמים הראויים לאילנות. ולענין צמחים לא ידענו מתי זמנם, ומסתבר שהכל לפי הענין – בפרוס הזמן שאם יתעכבו עוד הגשמים לא תהא להם תקנה, דומיא דאילנות (עפ"י חדושים ובאורים יח:).

'על הבורות ושיחין ומערות – אפילו בפרוס החג'. פירש הריטב"א: כגון שנתמעטו המים מן הבורות מקודם לכן, אלא שבימות החמה אין מתענים על הגשמים, שמעשה נסים הוא זה [מלבד אם אין מים

לשתות – מתענים ומתריעים מיד בכל זמן], אבל בפרוס החג שכבר ראוי הוא לגשמים – מתריעים, ואין ממתנינים לי"ו במרחשון.

ובירושלמי פרשו 'בפרוס החג' כלפי חג העצרת, שרק עד אז מתריעים ולא אחר כך, שמעשה נסים הוא. [והבית-יוסף (תקעה) ביקש להשוות שיטת הירושלמי עם תלמודנו ולפרש 'עצרת' שאמרו בירושלמי על שמיני עצרת, ולא ראה דברי הריטב"א] (עפ"י חדושים ובאורים יח:).

'מתריעין על האילנות בשאר שני שבוע' אבל בשביעית שהפירות הפקר, אף על פי שהם משמשים לאכילה, אין בני אדם סומכים עליהם כל כך ואין דעתם עליהם כיון שאינם משתמרים (עפ"י חדושים ובאורים).

וע' בחזו"א (שביעית כב,ד) שצדד טעם אחר בדעת תנא קמא הסובר אין מתריעים על הספחים; כיון שהתורה סמכה את ישראל על פירות ששית, אין ראוי להתריע על פירות שביעית.

'מיום שחרב בית המקדש נעשו גשמים צימוקין לעולם...' הערוך גרס 'סקימיון' ומפרש: מבררים ומבחינים אם הדור זכאי אם חייב. [וקודם שחרב המקדש היה הדור נבחן בלשון של זהרית ובדברים הרבה].

דף כ

נקדימון בן גוריון. על מעשי הצדקה של נקדימון ע"ע בכתובות סו: וראה בשיחות מוסר להגר"ח שמואלביץ יב תשל"ב.

'שכבר שקעה חמה וגשמים ברשותי ירדו.' יש מעירים מכאן שגם בלשון בני אדם, היום הולך אחר הלילה שלפניו, ואילו הלילה הבא שייך ליום שלמחרת (ע' בענין זה במשנה למלך הל' מתנות עניים ת; יד שאול יו"ד רנג; דובב מישרים ח"א קלא,ג).

'לעולם יהא אדם רך כקנה ואל יהא קשה כארו' –

'ובאמת הא כתיב כארו בלבנון ישגה – אכן זה צריך להמצא באדם עצמו, שיהיה לו בינו לבין עצמו תקיפות ועוז בהשי"ת ולא יהיה לו התרשלות, אבל נגד חבירו צריך להיות רך כקנה' (מי השלוח ח"ב לקוטי הש"ס).

(ע"ב) 'מימי לא הקפדתי בתוך ביתי.' לפעמים צריך אדם להראות עצמו שהוא כועס כדי להטיל אימה על אנשי ביתו (שבת קה:), אבל בתוך ביתו שהוא פנימיות גופו ונשמתו, לא הקפיד כלל (הנהגות ישראל דף טו).

וכן כתב בספר 'בניהו', ופירש בזה מה שמצינו לרב אדא בר אבהו לעיל שהקפיד על שמשכוהו לבית רעוע – לא הקפיד בתוכו אלא הראה קפדנותו כלפי חוץ. אי נמי מה שאמר 'אקפד' אין משמעו כעס אלא חשש [כמו שאמרו מאן דקפיד קפדין בהדי']. עוד על מדת ההקפדה, ע' במובא בסנהדרין כו.

'ולא הרהרתי במבואות המטונפות.' מסתבר שסבר כרבי יוחנן (בברכות כד) המתיר מן הדין להרהר

פרק שלישי; דפים יח – יט

כד. א. על אלו מכות מתענים ומתריעים ועל אלו אין מתענים או מתריעים? עיר שבאה עליה מכת פורענות – האם מתריעים ומתענים בסביבותיה?
 ב. על אלו מתריעים בשבת?

א. על עצירת גשמים מתענים כסדר האמור למעלה, מתחילה היחידים ואחר כך מתענים הציבור כולו עד י"ג תעניות. אבל צמחים ששינו, או שירדו גשמים וזרעו ולא צמחו – מתריעים (ומתענים) מיד. ודוקא צמחים שנשתנו אבל יבשו – לא (משום שכבר אין להם תקנה והרי זו תפלת שוא. ויש מפרשים להפך, שחוזרים ממילא ואין צריך להתענות ערש"י). ופירשו בגמרא שאין חילוק אם עלו בקנה ונתייבשו או לא עלו. רש"י מפרש 'צמחים ששינו' – תחת החטה יצא חוח ותחת השעורה באשה וכד'. ונראה שלדבריו אין מתענים על צמחים שהחלו להתייבש רק על שינוי מדרך הטבע. ואולם מדברי הרמב"ם מבואר שצמחים שהחלו לכמוש ולהתייבש מתריעים עליהם מיד עד שירדו גשמים או עד שיבשו לגמרי (וכן הורה למעשה מהר"ם חלאוה בתשובה שלו).
 ויש סוברים שאין מתריעים בשינוי צמחים אלא כששינוי מחמת מכה כשדפון וכד', אבל גשמים שירדו והפסיקו – לא (כן כתב הרשב"א בתשובה תד בשם הראב"ד, וכן דייק מהרמב"ם. ע"ש).
 פסקו גשמים בין גשם לגשם ארבעים יום – מתריעים. ירדו לצמחים אבל לא לאילן, שירדו בנחת ולא בכח, או להפך – לאילן ולא לצמחים, או לזה ולזה ולא למלאות הבורות ומאגרי המים, ועוד הוסיפו בברייתא: ירדו גשמים בשפיכות וממלאים הבורות אבל אינם מועילים לצמחים ולאילנות (כגון שירדו בכח גדול, או ששוטפים את הפירות. ערש"י) – בכל אלו מתריעים עליהם מיד.
 לדברי רש"י, בכל אותן מכות מתחילים להתענות מיד כחומר תעניות אחרונות. ויש מי שכתב שמדברי הרמב"ם נראה שחולק וסובר שבכל אלו אין מתענים כחומר תעניות שבהעדר גשמים מוחלט אלא אוכלים ושותים משחשכה, ומותרים בנעילת הסנדל וכו' (ע' 'שעורים לזכר א"מ ז"ל' ח"א עמ' קפ ואילך).
 עיר שלא ירדו עליה גשמים וירדו סביבותיה – אותה העיר מתענה ומתרעת, וכל סביבותיה מתענות ולא מתריעות. רבי עקיבא אומר: מתריעות ולא מתענות.

וכן עיר שיש בה דבר או מפולת [מהרוחות, ובכתלים בריאים שאינם ראויים ליפול, כגון שאינם על שפת הנהר וכד'] – אותה העיר מתענה ומתרעת, וכל סביבותיה מתענות ולא מתריעות. רבי עקיבא אומר: מתריעות ולא מתענות. [ישנה דעה (כב): הסוברת שאין מתריעים כלל על הדבר (שגזרה היא. רש"י. וי"א לפי שעגמת-נפש וצער מוזיקים במגפה)].

עתה אין מתענים כלל בשעת הדבר, משום שהגוף יותר פגיע כשאנו אוכל ושותה (פוסקים). יש מכות מהלכות שמתריעים עליהן בכל מקום, לא במקומן בלבד; על השדפון שבשדות, ועל הירקון (פרש"י: חולי. לפי ההשערה היא מחלת הצהבת. ושאר מפרשים פרשו לענין התבואה. ע' שפת אמת), ועל הארבה ועל החסיל ועל חיה רעה ועל החרב.

על כל צרה שלא תבוא על הצבור – מתריעים עליה, חוץ מרוב גשמים (כל זמן שאינם גורמים לנזק שאם כן אינם בכלל 'רוב טובה' אלא רעה (עפ"י רש"י; שו"ת רשב"ש קעג, ועוד).

יש מכות בצורת שאינן של רעב, כגון שאין תבואה בעיר אחת ויש בעיר אחרת ואפשר להביא משם בטרחה מועטת כגון בנהר (או שיבש נהר אחד וצריך להסב לכאן נהר אחר או להמתין עד שיגדל ויבוא לכאן), וכן כשהפירות התייקרו אבל המעות מצויות – בכגון אלו אין מתריעים. (ורק בצורת חזקה שסופה רעב – מתענים ומתריעים עליה מיד, כגון צמחים ששינו כנ"ל. תוס').

מתריעים על האילנות בפרוס הפסח. על הבורות – [אפילו] בפרוס החג. ואם אין מים לשתות – מתריעים מיד, ומתענים שני וחמישי ושני. על כולם אין מתענים עליהם אלא באותה אפרכיא (= גליל, מחוץ).

אסכרה; בזמן שיש בה מיתה – מתריעים עליה, ואם לאו – אין מתריעים. בשנה השביעית; לתנא קמא אין מתריעים על האילנות [אלא על הבורות וכד'], ולרבי שמעון בן אלעזר מתריעים [ולברייתא אחת סובר רשב"א שמתריעים אף על הספיחין, עפרש"י. ואולם התוס' מפרשים סספיחין היינו פירות האילנות] – מפני שיש בהם פרנסה לעניים.

יש אומרים שכל ההתרעות שנאמרו במשנה – בשופר, ויש אומרים התרעה בפה מלבד עיר שלא ירדו עליה גשמים ועיר שיש בה דבר או מפולת (ע' בראשונים בריש המסכת ובדף ט. וכן צדדו אם התרעה זו נעשית בשני וחמישי ושני או אפשר שאין סדר לדבר. ע' בשו"ת רשב"ש קעג).

שאר מיני פורענויות המתרגשות – אין מתריעים עליהן (בשופר) אלא צועקים בפה, כגון חיכוך (= שחין, מהסוג הקל. ע' ב"ק פ:). חגב זבוב וצירעה ויתושין ושילוח נחשים ועקרבים (לעיל יד).

על מימדי המכות שמתריעים עליהן ועוד פרטים – ראה עוד להלן.

ב. על אלו מתריעים בשבת [ובפה ולא בשופר, כדלעיל יד]; על עיר שהקיפוח נכרים או נהר ועל הספינה המיטרפת בים. רבי יוסי אומר: לעזרה ולא לצעקה (= צועקים לבני אדם שיבואו לעזרה אבל אין מתפללים, שאין אנו בטוחים שתועיל תפלתנו לצעוק עליהן בשבת. לשון אחרת: אין צועקים בקול רם אלא כל אחד מתפלל בביתו לעזרה. עפ"י רש"י לעיל יד.). שמעון התימני אומר: אף על הדבר. ולא הודו לו חכמים.

להלכה צועקים בפה על כל צרה שיש בה סכנת היום, בין של ציבור כגון ספינה המטרפת בים, בין יחיד הנרדף או כל חולה מסוכן – וצועקים ומתחננים בשבת, אבל אין תוקעים אלא כדי לקבץ העם לעזור לאחיהם ולהצילם (עפ"י או"ח רפח, ט-י).

וכן מותר לברך החולה המסוכן בו ביום, אבל מי שאינו מסוכן לא. וכשעושים 'מי שבירך' לחולה שאין בו סכנה אומר 'שבת היא מלועוק ורפואה קרובה לבוא'. ולברך את המקשה לילד

וכן את היולדת בתוך שבוע ראשון – נראה שלכל הדעות אין להחמיר (עפ"י משנ"ב שם).
 אין מתענים על שום צרה מהצרות כלל (או"ח רפח, ח).
 נראה שבהרהור אין איסור להתפלל בשבת (חדושים ובאורים).

דף כ

כה. אלו ארחות חיים והנהגות החכמים הובאו בסוגיא?

לעולם יהא אדם רך כקנה ואל יהא קשה כארו.
 לעולם אל יעמוד אדם במקום סכנה ויאמר עושין לי נס – שמא אין עושין לו נס, ואם תימצא לומר עושין – מנכים לו מזכותיו.

רב אדא בר אהבה אמר לתלמידיו ששאלוהו במה הארכת ימים: מימי לא הקפדתי בתוך ביתי, ולא צעדתי בפני מי שגדול ממני, ולא הרהרתי במבואות המטונפות, ולא הלכתי ארבע אמות בלא תורה ובלא תפילין, ולא ישנתי בבית המדרש לא שינת קבע ולא שינת עראי, ולא ששתי בתקלת חברי, ולא קראתי לחבירי בהכינתו / בחניכתו.

רפרם בר פפא סיפר על הנהגות רב הונא בזקנותו; ביום המעונן היו מוציאים אותו במושב מהודר לסייר בכל העיר, וכל כותל שהיה רעוע היה סותרו; אם יש אפשר לבעליו לבנותו – בונהו, ואם לאו – בנה לו רב הונא משלו; –

בערב-שבת לפנות ערב היה שולח שליח לשוק, וכל ירק הנותר אצל הגננים שלא מכרוהו, היה קונהו ומשליכו לנהר (והם צפים עם המים למקום אחר ומוציאים אותם בני אדם ואוכלים. רש"י) – כדי שלא יימנעו מלהביא לשוק לשבת הבאה. [ולכך לא היה מחלקם לעניים, כדי שלא יסמכו עליהם ולא יקנו ושמא לא ישתיר שם כלום ואין להם מה לאכול בשבת. וגם לא האכילם לבהמה, כי אין מאכילים מאכל אדם לבהמה]; –

המגן-אברהם (קעא) הביא הלכה זו, שאין להאכיל מאכל אדם לבהמה. ואולם כמה מן הפוסקים כתבו שלהלכה אין איסור בדבר (ע' בהרחבה במאור ישראל).

כאשר היה לו דבר רפואה, היה ממלא כוס ממנו ותולה על סף ביתו ואומר, כל הרוצה יבוא ויטול. ויש אומרים שהיה תולה כוס מים לכל החפץ ליטול ידיו, כדי שלא יאכלו ללא נטילה, משום מזיקים. כאשר היה נכנס לאכול לחם, היה פותח שער ביתו ואומר: כל הצריך יבוא ויאכל. אמר רבא: כולם יכול אני לקיים חוץ מזו, משום ריבוי בני החיל (עמ"הרש"א. וע' גם פסחים ה: ושבת קמז: שבמחוזא).

דף כא

כו. א. איזוהי מכת דבר שמתריעים עליו?

ב. מכת דבר בריחוק מקום – האם מתריעים עליו?

א. איזוהו דבר – עיר המוציאה חמש מאות רגלי (יהודים או נכרים. שו"ת הרמב"ם ס' ויצאו ממנה שלשה מתים בשלשה ימים זה אחר זה. וכן לפי חשבון זה בכל מקום ומקום, כגון תשעה אנשים מתוך אלף וחמש מאות, שמתו בשלשה ימים יום אחר יום. מתו ביום אחד או בארבעה ימים – אין זה דבר. רב נחמן בר רב חסדא גזר תענית בדרוקרת [עיר המוציאה חמש מאות רגלי] שיצאו ממנה שלשה מתים ביום אחד.